

A *genus alternans* megjelenésének vizsgálata a *Chartae Latinae Antiquiores* Sankt Gallen-i anyagában¹

Szlovicsák Béla

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola,
ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont

The aim of this paper is to describe the main properties of gender confusions in the private legal charters of St Gall from the 8th century. The most important question is whether the so-called *genus alternans* (alternating gender) was present and used in this region during the period under study. To answer this question, all nouns displaying non-standard agreement patterns were checked in the charters. This led to some nouns which could be connected to a developing *genus alternans*. This evidence is not conclusive, but it will aid future research in describing this gender.

Keywords: *genus alternans*, neuter, *Chartae Latinae Antiquiores*, Computerized Historical Linguistic Database of the Latin Inscriptions of the Imperial Age, St Gall

Kulcsszavak: *genus alternans*, semlegesnem, *Chartae Latinae Antiquiores*, Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisa, Sankt Gallen

1. Bevezetés: problémafelvetés, kutatástörténet és módszertan

A nyelvtani nemek rendszerének átalakulása a latin–újlatin átmenet során változatos források segítségével vizsgálható. A kora középkori magánjogi oklevelek lehetőséget kínálnak az újlatin nyelvek születésének tanulmányozására, és ezen belül a kialakuló nyelvek genusrendszerének feltérképezésére is. Számos ilyen oklevél található meg a *Chartae Latinae Antiquiores* (a továbbiakban: ChLA) kiadásában. Ezek közül jelen tanulmány azokra az eredeti, 801 előtt íródott, Sankt

¹ Szeretném megköszönni a kutatásban és e tanulmány megírásában nyújtott felbecsülhetetlen segítséget Adamik Bélának. Jelen tanulmány a *Digital Latin Dialectology (DiLaDi): Tracing Linguistic Variation in the Light of Ancient and Early Medieval Sources* című 101098102 számú HORIZON-ERC-2022-ADG projekt és a *Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisa* című K 135359 számú NKFIH-projekt keretében készül. Támogatta az Európai Unió. Az itt bemutatott vélemények kizárólag a szerző nézeteit tükrözik, és nem feltétlenül egyeznek meg az Európai Unió és az Európai Kutatási Végrehajtó Ügynökség nézeteivel. Ezekért sem Unió, sem a támogató ügynökség nem vonható felelősségre.

Gallen környékéről származó oklevelekre összpontosít, amelyek az első két kötetben találhatók.

Mivel a *Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisában* (a továbbiakban: LLDB Adatbázis) már elkezdődött a ChLA oklevelek feldolgozása, ezért ebben a tanulmányban felhasználtam az itt jelenleg elérhető adatokat. Tekintettel viszont arra, hogy az adatok feldolgozása az LLDB-ben még nem teljes, az oklevelekből kigyűjtöttem azokat az adatokat is, amelyek a tanulmány írásakor még nem szerepeltek az adatbázisban. A dolgozatban alkalmazott hibakódok megegyeznek az LLDB-ben használtakkal.² A vulgáris latin nyelvtani jelenségek vizsgálatában Herman József módszerét követem, és csak a klasszikus latin normától való eltéréseket tekintem adatnak. Adamik (2012) és Papini (2022) részletesen érveltek e módszertan használata mellett, és bizonyították hasznosságát a feliratos adatok vizsgálatára. A ChLA első két kötetének Sankt Gallen-i anyaga jelenleg is feldolgozás alatt áll az LLDB-ben; eddig ott 54 oklevél került teljes feldolgozásra. A ChLA első két kötetében a 801 előtt íródott eredeti oklevelek közül 100-ban találtam legalább egy, a nyelvtani nemekhez kapcsolódó hibát. Ezekben az oklevelekben összesen 296 hibát azonosítottam, amelyek részletes vizsgálata e tanulmány célja.

A latin–újlatin genusrendszer vizsgálatakor a legfontosabb kérdés a semlegesnem problémája. Ez az a genusz, amely a modern, standard újlatin nyelvekben már nem található meg. A vulgáris latin és az újlatin nyelvek genusrendszerének és a semlegesnem kérdésének vizsgálatakor nélkülözhetetlen Michele Loporcaro monográfiája, amely összefoglalta a korábbi kutatási eredményeket, és számos újlatin dialektus tanulmányozása révén jelentős következtetésekre jutott. Legfontosabb megállapítása az, hogy míg néhány összefoglaló munka, például Herman (2003: 56) és kisebb mértékben Väänänen (1981) azt sugallja, hogy a semlegesnem nagyrészt eltűnt az újlatin nyelvek kialakulása során, sok esetben ez a genusz hosszú ideig fennmaradt vagy változatlanul, vagy egy átalakult alakban (Loporcaro 2018: 225). Az átalakult alak, amelyben a semlegesnem fennmaradhatott, számos olasz dialektusban és a románban is jól ismert. Ez az ún. *genus alternans*, egy olyan nyelvtani nem, amely nem jár önálló morfológiai megkülönböztetéssel az egyeztetésben, hanem egyes számban hímnemű, míg többes számban nőnemű egyeztetést vált ki.³ Ez a genusz különösen fontos, mivel az olasz esetében jól dokumentálható, hogy a semlegesnem végső eltűnése ennek a genusznak a révén

² A kódokról ld. LLDB Adatbázis (<https://lldb.elte.hu/>).

³ Nem ez az egyetlen olyan genusz az újlatin nyelvekben, ami váltakozó egyeztetést von maga után (vö. Loporcaro 2018: 269–277), de ez az a váltakozó genusz, ami a semlegesnem átalakulásához kötődik. Emellett több kifejezés is használatos erre a genuszra, de ezek közül az újlatin nyelvek esetén a *genus alternans* a leggyakrabban használt megnevezés (Maiden 2016).

ment végbe (Loporcaro – Faraoni – Gardani 2014). Bár más nyelvek esetében a *genus alternans* létezését tükröző adatok kevésbé egyértelműek, de bizonyos források és közvetett adatok alapján Loporcaro (2018: 203–212) és Wang (2023: 187–193) is arra a következtetésre jutott, hogy ez az átmeneti fázis más nyelvekben, például az ófranciában és a rétorománban is létezett. Wang (2023) azt is megállapította, hogy a korábban semlegesnemű, egyéneket jelölő főnevek nagyobb valószínűséggel kerültek a hímnembe, míg egy gyűjtőnevekből álló csoport képezte a *genus alternans* szemantikai magját. E jelentőség miatt e tanulmány a *genus alternans* lehetséges előfordulásait, valamint az ehhez a *genusz*hoz kapcsolódó főnevek szemantikáját vizsgálja a Sankt Gallen-i adatokban.

2. A *genuszrendszer* vizsgálata nyelvtani hibák segítségével

Bár a ChLA okleveleit sem Loporcaro (2018), sem Wang (2023) nem tárgyalta, egyes általuk megfigyelt tendenciák itt is kimutathatók, mások azonban kevésbé egyértelműek. Ezért e tanulmányban esetleges pozitív bizonyítékokat keresek arra, hogy a Sankt Gallen-i dokumentumokban használt nyelvváltozatokban megjelentek-e bizonyos jelenségek. Ennek érdekében az LLDB-ből exportáltam az első két ChLA kötet minden olyan adatlapját, amely *genuszkeveréseket* tartalmazott, továbbá ellenőriztem azokat az okleveleket is, amelyek még nem kerültek be az LLDB-be, majd minden adathoz megvizsgáltam az adott egyeztetést irányító tagot (*agreement controllers*, vö. Corbett 1991), vagyis jelen esetben a főneveket. Az adatlapokat utána a keverést kiváltó főnevek szerint csoportosítottam.

Ezeknek az okleveleknek és írnokaiknak a nyelvi háttere igen változatos, és a legtöbb esetben nem is határozható meg egyértelműen. A Sankt Gallen-i oklevelek keletkezési területe egyaránt magába foglalt germán és latin nyelvű régiókat (Haubrichs 2021: 88–95). Emiatt sok írnok esetében nehéz megkülönböztetni a későbbi újlatin fejlődésre utaló hibákat a többnyelvűségből fakadó eltérésektől. Így az oklevelek jelentős része esetén nem jelenthető ki egyértelműen, hogy az ezekben található adatok valóban beszélt nyelvi jellemzőket tükröznek-e vagy sem. E különbség figyelembevétele érdekében külön megjegyzést teszek a raetiai oklevelekben előforduló hibákra, amelyeket egyértelműen vulgáris latin anyanyelvű írnokok írtak (Zeller 2021). Ennek fényében tehát az itt bemutatott jellemzők nem tekintendők egyértelmű bizonyítékoknak, viszont lehetőséget szolgáltatnak arra, hogy egy adott forrásanyagon belül meg lehessen vizsgálni a *genusz*ok használatának hibáit.

Az egyik legfontosabb jelenség, amelynek kialakulását jelen tanulmányban igyekszem megfigyelni a vizsgált területen, a *genus alternans*. Amint azt Loporcaro és munkatársai kifejtették (Loporcaro 2018: 197–203; Loporcaro – Faraoni – Gardani 2014; Loporcaro – Paciaroni 2011: 416–424), ez a *genusz* már

megfigyelhető volt a 8. században Toszkána területén beszélt vulgáris latin nyelvváltozatban. Ezért várható, hogy a Sankt Gallen-i oklevelek nyelvhasználatában is találunk bizonyítékokat ennek a *genus*nak a megjelenésére. Megjegyzendő, hogy a rétoromán esetén igazolható a semlegesnemű többes számú *-a* végződések nőnemű egyes számként való értelmezése, ami közvetett bizonyítékként szolgál a *genus alternans* létezésére ebben a nyelvváltozatban, jóllehet nem ismert ebbe a *genus*ba tartozó főnév (Loporcaro 2018: 210–212). Annak vizsgálatára, hogy ez a *genus* kialakulóban volt-e az oklevelek írásakor, meg kell néznünk a hibás főneveket, és elemezni kell, milyen egyeztetési mintázatokat mutatnak. Az 1. táblázat tartalmazza az LLDB-ben eddig talált összes semlegesnemű főnevet a hozzájuk kapcsolódó hibákkal.⁴ Ha a *genus alternans* valóban kialakulóban volt, akkor bizonyos főnevek esetében mind *fem. pro neutr.* (azaz nőnem használata semlegesnem helyett), mind *masc. pro neutr.* (azaz hímnem használata semlegesnem helyett) kódokkal ellátott hibák megjelenésére kell számítani. A *genus alternans* kialakulásának megerősítéséhez azt is várjuk, hogy ezek a hibák összefüggést mutassanak a főnevek számával: egyes számban a hímnemű, többes számban a nőnemű egyeztetéssel. Ezekkel a feltételekkel lehet a legerősebb bizonyítékot mutatni a *genus alternans* létezésére, de ezek az eredmények se lennének feltétlenül döntőek, hiszen előfordulhat, hogy egymástól teljesen független adatok együttes megjelenéséről van szó. Jelen elemzést megnehezíti viszont, hogy ugyanazon főnév esetében ritkán találjuk meg mindkét típusú hibát.

1. táblázat: Semlegesnemű főnevek *genus*szkeverései az oklevelekben

Főnév	<i>fem. pro neutr.</i>	<i>masc. pro neutr.</i>
<i>monasterium</i> 'monostor'	0	32
<i>maldrum</i> 'egy súlymérték'	27	0
<i>pondus</i> 'font (súlymérték)'	4	18
<i>mancipium</i> 'jobbágyság'	12	6
<i>corpus</i> 'test'	0	15
<i>pratium</i> 'rét'	4	2
<i>consilium</i> 'döntés'	0	5
<i>damnum</i> 'bírság'	0	3

⁴ Jelen vizsgálat nem tér ki a más kontextusokban megjelenő egyeztetésre, ilyen például a semleges egyeztetés (*neutral agreement*, ezek olyan helyzetek, ahol egy melléknév nem főnévvel kell egyeztetni, hanem például egy főnévi igenévvel vagy egy tagmonddal, amely kifejezéseknek nincs *genus*za, így a melléknév alakját más nyelvi jellemzők határozzák meg; vö. Corbett 1991: 203–218), és azokat az eseteket se vizsgáltam, ahol az egyeztetést kizárólag a referens természetes neme határozta meg.

<i>servitium</i> 'szolgálat'	0	1
<i>feudum</i> 'ingóság'	0	1
<i>factum</i> 'adományozás'	0	1
<i>aedificium</i> 'épület'	0	1
<i>patrocinium</i> 'oltalom'	1	0
<i>pervium</i> 'út'	1	0
<i>testamentum</i> 'végrendelet'	1	0
<i>latus</i> 'oldal'	0	1
<i>iudicatum</i> 'ítélet'	1	0
Összesen	51	86

A legtöbb semlegesnemű főnév átértelmezése egyértelmű volt: vagy kizárólag nőneműként (például a jövevényszó *maldrum* 'egy súlymérték'), vagy kizárólag hímneműként (például a leggyakrabban hibás *monasterium* 'monostor') használták őket. Csak három főnév mutat variációt e között a két genusz között: *pratum* 'rét', *mancipium* 'jobbágy' és *pondus* 'font'.

A *pondus* 'font' esetében két, egymással versengő többes számú változat fordul elő, amelyek mind a ragozásban, mind az egyeztetésben megjelennek.⁵ Az első, gyakoribb változat a hímneműként való újraértelmezés: *pondera duus* (= *pondera dua* 'két font', LLDB-149520; ChLA II, 110, 7) vagy egy innovatív alak: *ponduos* (= *pondera* 'fontokat', LLDB-173396; ChLA I, 76, 15).⁶ Ezzel párhuzamosan előfordul a nőneműként való értelmezés is, amely ragozási és egyeztetési hibákkal is összefügg: *inferat [...] argento pondoras duas* (= *inferat [...] argenti pondera dua* 'fizessen két font ezüstöt', ChLA II, 124, 8).⁷ Ennek alapján úgy tűnik, hogy e főnév nem lett egyértelműen besorolva valamely genuszba. Más nyelvváltozatok alapján akár egy genus alternans kimenetelt is várhatnánk, mivel a mértékszavak egyes genus alternans fejlemények fontos alcsoportját képezték

⁵ Jóllehet a genusz egy olyan jelenség, amely az egyeztetésben jelenik meg (Corbett 1991: 1), az LLDB adatbázisban a megfelelő ragozási hibákat is genuszkeveréseknek tekintjük. Ennek fő oka, hogy a klasszikus latinban igen szoros kapcsolat volt a főnevek genusza és ragozása között (Loporcaro 2018).

⁶ Az összes többi ilyen típusú adat a ChLA alábbi okleveleiben található meg az I. kötetben: 46, 59, 61, 68, 71, 75, 78, 86, 88, 94, 98, 106; illetve a II. kötetben: 111, 129, 145, 160. Néhány adatlap megtalálható az LLDB adatbázisban is: LLDB-175642, LLDB-159777, LLDB-148388, LLDB-168527, LLDB-175715, LLDB-163889, LLDB-170575, LLDB-175092.

⁷ Van egy további igen hasonló hiba is: *punduras duas* (= *pondera dua* 'két font', ChLA II, 166, 10–11).

(Loporcaro 2018: 232). Ebben az esetben azonban minden hímnemű használat többes számban fordul elő, ami arra utal, hogy a *pondus* a hímnemhez lett hozzárendelve – összhangban azzal, hogy a legtöbb semleges főnevet hímnembe sorolták át (Loporcaro 2018: 14; Szlovicsák 2023). Ezzel szemben a nőnemű használatok ritkábbak, de nemcsak a ragozásban, hanem az egyeztetésben is megjelentek. Az egyetlen egyes számbeli hibás használat szintén a nőnembe sorolásra utal: *pondura una* (= *pondus unum* 'egy font', ChLA II, 127, 10). Így a *genus alternans* jelenléte ebben az esetben nem tűnik valószínűnek; a vizsgált anyagon inkább két versengő átsorolás létezhetett. Az egyeztetési hibák alapján a nőnemű kimenet tűnik valószínűbbnek. Mivel az oklevelekben e főnév esetében feltehetően a többes szám volt a jelöletlen,⁸ ezért Wang (2021: 162–174) eredményei arra utalnak, hogy a *pondus* a többes alapján nőneműként értelmezhetőddt újra. Ez az újraértelmezés egy átmeneti *genus alternans* szakasz révén mehetett végbe, bár nem találunk olyan leszármazott alakot, ami segíthetne eldönteni ezt a kérdést.

A második, bizonytalan átértelmezésű, korábban semlegesnemű főnév a *pratium* 'rét'. Bár ennek a latin szónak vannak adatolt *genus alternans* leszármazottai, például az ótoszkánban (*lo prato* 'rét' egyes szám, *le pratora* 'rétek' többes szám; Loporcaro – Faraoni – Gardani 2014: 6), a vizsgált területen ez a fejlemény kevésbé valószínű. Háromféle hibás használata fordul elő ennek a főnévnek. Az első a hímnembe való átsorolást mutatja a ragozás területén: *cum pradius* (= *cum pratis* 'a rétekkal', LLDB-156234; ChLA II, 156, 9).⁹ Ez inkább a hímnembe való teljes átsorolásra utal, és nem egy *genus alternans* variánsra. A főnév nőnemmel való keverése szintén eltér a *genus alternans*-tól várt alaktól. Például: *excepta | una prada* (= *excepto uno prato* 'egy rét kivételével', LLDB-157465, LLDB-157466, LLDB-157467; ChLA II, 114, 4–5), amely egyes számban mutatja a nőnembe való átsorolást, és a számnév használata egyértelműen jelzi a szemantikai változás hiányát. Ez ellentétben áll a legtöbb újlatin fejleménnyel, ahol – amint Loporcaro (2018: 67–70) rámutat – a semleges többes szám nőnemű egyes számmá való átértelmezése új jelentést is előidézett, amelyet a többes számú eredet befolyásolt (ilyen például az olasz *la foglia* 'levél' és *il foglio* '(papír)lap' közötti különbség). A harmadik típus, ami nőnemű ragozásban jelent meg, egy átmeneti állapotot tükrözhet: *de prada* (= *pratorum* 'a rétek közül', LLDB-162743; ChLA II, 113, 4). Itt feltehetően egy olyan nőnembe való átértelmezést látunk, ahol a nőnemű egyes

⁸ Eltekintve a korábban tárgyalt egyes számú adattól, a főnév minden előfordulása esetén többes számban áll az oklevelekben.

⁹ Az itt idézett adat több másik keverés eredménye, így például egy magánhangzó-keverés és egy esetkeverés is megjelenik benne: *pradius* a *prados* helyett, a többes szám ugyanis kikövetkeztethető a kontextusból. Ezek a hibák nem teszik kevésbé bizonyossá a hímnemű átértelmezést. Ezen kívül még egyszer fordul elő ez a hiba: *cum pradius* (= *cum pratis* 'a rétekkal', ChLA II, 161, 6).

szám megőrzi az eredeti semlegesnem többes jelentését. Ez a példa azonban kevésbé egyértelmű, mert magyarázható más ragozási hibával is: az ablativus helyett az accusativus használatával a *de* prepozíció mellett. Végül érdemes kiemelni, hogy a *pratum* 'rét' minden hibás használata közül csak a nőnemű egyes számmá való teljes átértelmezés jelenik meg egyeztetésben. Ez arra utal, hogy ekkorra a *pratum* 'rét' főnevet valószínűleg nőnemű egyes számú főnévként használták, jelentésváltozás nélkül, és ez a hozzárendelés a hímneművé való átértelmezéssel versengett. A genus alternans itt csak közvetve van jelen, amennyiben az egyes számú nőnemű alakok egy korábbi genus alternans változatra mennek vissza. Azonban a hibás előfordulások alacsony száma miatt nem vonhatunk le határozott következtetést a főnév genusát illetően.

A *mancipium* 'jobbágy' tévesztései a genus alternans kialakulására utalhatnak ezen a területen, mivel egyes számban hímnemű, többes számban nőnemű egyeztetést figyelhetünk meg. A nőnemű esetekben számos hiba fordul elő a főnév ragozásában tárgyesetben, például: *dono [...] mancipias* (= *dono mancipia* 'adományozok ... jobbágyokat', LLDB-159602; ChLA II, 111, 4).¹⁰ Először is fontos megjegyezni, hogy a kontextusból egyértelmű, hogy az említett szolgák férfiak, tehát a nőnemű ragozás nem magyarázható pusztán szemantikailag. Néhány esetben a többes számú nőnemű átértelmezést az egyeztetés is megerősíti, például: *aliquas mancipias* (= *aliqua mancipia* 'valamely jobbágyokat', ChLA I, 88, 1–2). Ezeket az adatokat egészíti ki egy hímnemű egyeztetés egyes számban: *det alium mancipium* (= *det aliud mancipium* 'adjon egy másik jobbágyot', ChLA I, 67, 7).¹¹ Ez összhangban áll azzal a feltevéssel, hogy a *mancipium* 'jobbágy' esetleg a genus alternansba lett sorolva. Ugyanakkor a legtöbb újlatin bizonyítékhoz képest (Loporcaro 2018: 231) a fejlődés itt eltér, mivel ennek a genusznak a szemantikai magját (Corbett 1991: 34) a „gyengén individualizált többes számú főnevek” alkották (Loporcaro 2018: 233). Ez a szemantikai jellemző azonban nem szükséges feltétele a genus alternansba való besorolásnak (Loporcaro – Paciaroni 2011: 418). Wang (2021: 162–174) rámutatott, hogy a semlegesnemű főnevek, amelyeknél a többes szám a jelöletlen, hajlamosak vagy a genus alternansba, vagy a nőnembe átsorolódni. A *mancipium* 'jobbágy' csak egyszer fordul elő egyes számban, a fent idézett példában; minden más eset többes számban van.¹² Ezek alapján elképzelhető a *mancipium* 'jobbágy' átsorolása a genus alternansba. Mindazonáltal, tekintettel arra, hogy a *mancipium* 'jobbágy' élőlényt, ráadásul

¹⁰ A hasonló hibák az I. kötet alábbi okleveleiben találhatók: 43, 88; a II. kötetben pedig: 114, 166. Egyes oklevelekben többször is előfordulnak *mancipias* 'jobbágyok' alakok.

¹¹ Ebben az esetben csökkenti a hiba használhatóságát, hogy nemcsak genuszkeveréssel, hanem a semlegesnemű végződés analógiás megváltozásával is magyarázható ez az adat.

¹² Nem csak a hibás előfordulásokat számolva a *mancipium* 'jobbágy' főnév 61 alkalommal szerepel többes számban az itt vizsgált ChLA anyagban.

hímnemű referenst jelöl, indokolt óvatossá lenni ezzel a következtetéssel. Ezt a megfontolást a többi adat is tükrözi, mivel nemcsak egyes, hanem többes számban is találunk hímnemű egyeztetést. Például: *ipsos mancipias* (= *ipsa mancipia* 'ezeket a jobbágyokat', ChLA I, 88, 5 és megismételve a 6. sorban).¹³ Ezek a hibák hasonlóak a *pondus* 'font' esetéhez, ahol szintén hímnemű és nőnemű egyeztetés versengett a többes számban. Itt a hímnemű egyeztetés talán a főnév szemantikája által motivált, és ezzel versengett a *genus alternans* egyeztetési sémája.¹⁴

Az 1. táblázatban szereplő többi főnév esetében egyértelmű a hímnembe való besorolás, ami a semlegesnemű főnevek legvalószínűbb átalakulási útját követi. Az egyetlen főnév, amelynél többnyire nőnemű hibák fordulnak elő, a *maldrum*, egy germán jövevényszó, amelyet a gabona mértékegységeként használtak különféle adományokban. Azonban ebben az esetben maga a főnév is nőneműként kerülhetett átvételre. Az oklevelekben ugyanis minden előfordulása egyértelműen nőnemű: *una maltra* (= *unum maldrum* 'egy *maldrum*', LLDB-170057; ChLA I, 73, 7),¹⁵ vagy legalábbis a nőnemű értelmezés a valószínűbb: *censum [...] solvat, | hoc est [...] maldra de chernone* 'fizessen adót, ami [...] [több] *maldrum* rozst' (ChLA II, 169, 4–5). Itt egyes számú alakot (*maldrum*), vagy egy számnevet várnánk, ha a *maldrum* főnevet semlegesneműként használnák. Ennek a főnévnek a gyakori nőnemű használata éles ellentétben áll minden eddigi tendenciával. Ezért valószínűbb, hogy a vizsgált időszakban és területen a *maldrum* 'egy súlymérték' már eleve nem semlegesneműként funkcionált.

2. táblázat: Hímnemű főnevek genuszkeverései az oklevelekben

Főnév	neutr. pro masc.	fem. pro masc.
<i>locus</i> 'hely'	28	8
<i>census</i> 'adó'	9	0
<i>ager</i> 'szántóföld'	3	0
<i>heres</i> 'örökös'	3	0

¹³ Hasonló hímnemű egyeztetés tükröző hibák találhatók a II. kötet alábbi okleveleiben: 128, 139, 149.

¹⁴ Ez a fajta versengés a nyelvtipológiában jól ismert, és több nyelvben is előfordulnak olyan főnevek, amelyek ún. 'hibridek', ilyen például a német *Mädchen* 'kislány' főnév is (Corbett 1991: 225–260). Előfordulhat, hogy a *mancipium* főnév is ebbe a kategóriába tartozik, viszont ennek a kérdésnek a tárgyalása túlmutatna jelen tanulmány keretein.

¹⁵ Ehhez hasonló az alábbi adat: *hoc est census [...] duas maldras* (= *hic est census [...] duo maldra* 'ez az adó: ... két *maldrum* (kenyér)', ChLA I, 71, 25–26). Közel megegyező hibák találhatók az I. kötet alábbi okleveleiben: 68, 83, 85, 96, 97, 100, 104; és a II. kötetben: 129, 132, 138, 148, 168.

<i>tremissis</i> 'egy aranypénz'	0	2
<i>drappus</i> 'szövet'	0	2
<i>modius</i> 'egy földmérték'	0	2
<i>locellus</i> 'kis hely'	0	2
<i>monachus</i> 'szerzetes'	2	0
<i>diurnalis</i> 'egy földmérték'	1	0
<i>hortus</i> 'kert'	1	0
<i>fiscus</i> 'kincstár'	0	1
<i>servus</i> 'rabszolga'	1	0
<i>rufius</i> 'hiúz'	0	1
<i>accessus</i> 'hozzáférési jog'	1	0
<i>frater</i> 'fivér'	0	1
<i>werigeldus</i> 'egy emberélet jogi értéke'	0	1
Összesen	49	20

Amint a 2. táblázat mutatja, néhány hímnemű főnév erős tendenciát mutatott a semlegesnembe való átsorolásra. Ugyanakkor világos, hogy ezek a hibák ritkábbak, mint azok, amikor semlegesnemű főneveket használtak hímneműként. A hímnem ilyen típusú keverései jól dokumentáltak a vulgáris latinban (Szlovicsák 2023), mégis a semlegesnem bizonyos fokú stabilitására utalnak, hiszen azt mutatják, hogy ez a genusz adott esetben képes volt új főneveket befogadni (Loporcaro 2018: 19–20). Figyelemre méltó, hogy mind a hímnemű, mind a semlegesnemű főnevek esetében a hibák többsége néhány szóra koncentrálódik, ami arra utalhat, hogy a változás csak néhány főnevet érintett. Ezt azonban össze kell kapcsolni az oklevelek formuláris jellegével is, amire Korkiakangas (2018; 2024) a toszkán oklevelek kapcsán rámutatott: a formuláris nyelvhasználat egyszerre befolyásolja a szövegekben használt főnevek számát és az egyes nyelvi változások elterjedtségét. Ez különösen szembetűnő a *census* 'adó' esetében, ahol minden hiba ugyanabban a formuláris kontextusban fordul elő: *hoc est census quodolvere debeo* (= *hic est census quemolvere debeo* 'ez az adó, amit fizetnem kell', LLDB-147698, LLDB-147697; ChLA I, 63, 9).¹⁶ Mindazonáltal ez az átsorolás figyelemre méltó, hiszen a semlegesnem potenciális stabilitására utal.

Más hímnemű főnevek keverései ugyanakkor az új genusz kategória, a genus alternans kialakulására is utalhatnak a vizsgált térségben. Ha e főnevek egyes

¹⁶ Tekintettel a formuláris jellegre, az ezt a főnevet érintő hibák majdnem mind megegyezően néznek ki. Ezek a ChLA I. kötetében az alábbi oklevelekben találhatóak meg: 60, 68, 71; hasonlóan a II. kötetben: 169.

száma változatlan marad, de többes számuk nőnemű egyeztetést kap, könnyen a *genus alternans*hoz sorolhatóak. A többes számban megjelenő semlegesnemű egyeztetés szintén új típusú genuszkategóriát hozhat létre, amely az *-a* többes miatt szintén a *genus alternans*hoz kapcsolható.

Ez történt a *locus* 'hely' esetében, amelynek ónápolyi leszármazottja valóban a *genus alternans*ba került egy innovatív *-ora* többessel: *locora* 'helyek' (Loporcaro – Paciaroni 2011: 423; Loporcaro 2018: 19). Hasonlóképpen, a vizsgált területen is szemügyre vehetjük a *locus* 'hely' hibáit azt keresve, hogy mutatnak-e olyan egyeztetési (vagy ragozási) mintákat, amelyek a *genus alternans*hoz lennének kapcsolhatók. Többes számban előfordul például: *ad aliqua venerabilia loca [...] condonare deberemus* (= *aliquibus venerabilibus locis [...] deberemus* 'valamely tiszteletreméltó helyek számára [...] kell adományoznunk', LLDB-169975, LLDB-169976, LLDB-169977; ChLA I, 73, 2).¹⁷ Ez semlegesnemű használatra utalhat, amely tágabb kontextusban jelenik meg, mint a klasszikus latinban (TLL s.v. *locus*). Ezen kívül előfordulnak nőnemű alakok is, például: *in locas* (= *in locis* 'helyeken', LLDB-181544; ChLA II, 139, 4), ami szintén a *genus alternans* kialakulását jelezheti, bár ez az egyetlen többes számú nőnemű hiba. A többi nőnemű tévesztés egyes számban jelenik meg: *in alia loco* (= *in alio loco* 'egy másik helyen', LLDB-178467, ChLA II, 139, 4).¹⁸ Tekintve, hogy a két nőnemű hiba ugyanabban az oklevélben fordul elő, elképzelhető, hogy – legalábbis annak írnoka számára – a *locus* 'hely' mindkét számban nőneművé válhatott. A főnév kicsinyítő képzős alakja is előfordul egyszer a forrásokban nőnemű többes számmal: *in locellis pretestinatas* (= *in locellis praedestinatis* 'előre kijelölt helyeken', ChLA II, 159, 4), ami szintén a *genus alternans*hoz vagy a nőnemhez való átsorolásra utalhat. Így a *locus* 'hely' esetében a *genus alternans* sem zárható ki, bár a bizonyíték kevésbé meggyőző, mint az ónápolyi fejlemény.

Egy további hímnemű főnév, amely érdekes kapcsolatot mutat a semlegesnemmél, az *ager* 'szántóföld'. Itt kizárólag többes számban találunk hibákat, ami már önmagában a *genus alternans*ra utal, amennyiben az egyes szám változatlan marad. A három hiba mind tárgyesetben fordul elő, az oklevelek szabad részében, ahol a birtokátruházás tárgyai szerepelnek (Korkiakangas 2018, 2024; Pálfi 2023: 527–530). Például: *agra [...] trado* (= *agros [...] trado* 'földeket [...] átadok', LLDB-147302, ChLA I, 46, 4). Ezek a hibák a *genus alternans* megjelenését dokumentálhatják, mivel az *-a* végződést többes számban olyan, korábban hímnemű főnevekre terjesztették ki, amelyek szemantikailag illeszkedhettek ehhez a genushoz. Az adatok bizonyító erejét továbbá növeli az a tény, hogy az ilyen hibákat

¹⁷ Minden más ehhez a főnévhez kötődő adat egyes számban áll: LLDB-170329, LLDB-147526. A ChLA I. kötetében: 41, 50, 74, 91, 108; a II. kötetben: 145, 159, 160, 161, 168.

¹⁸ A többi nőnemű keverés a ChLA II. kötetében található: 133, 150, 168.

tartalmazó oklevelek mind raetiai írnokoktól származnak (Zeller 2021: 164). Zeller (2021) bemutatta, hogy a raetiai oklevelek tükrözik legvilágosabban a kibontakozó újlatin nyelvváltozatok előzményeit. Komparatívan megjegyzendő, hogy a románban is megtalálható ennek a főnévnek egy *genus alternans* leszármazottja: egyes számban *agru* 'föld', többes számban *agre* 'földek'. További bizonyítékok függvényében akár meg is figyelhetjük ennek a főnévnek az átsorolási folyamatát a *genus alternans*-ba.

3. táblázat: Nőnemű főnevek genuszkeverései az oklevelekben

Főnév	neutr. pro fem.	masc. pro fem.
<i>persona</i> 'személy'	2	21
<i>ecclesia</i> 'egyház'	4	8
<i>res</i> 'tulajdon'	5	1
<i>traditio</i> 'adománylevél'	1	4
<i>repetitio</i> 'követelés'	1	4
<i>terra</i> 'föld'	1	3
<i>chartula</i> 'oklevél'	2	2
<i>multa</i> 'pénzbüntetés'	1	2
<i>silva</i> 'erdő'	2	1
<i>substantia</i> 'ellátás'	2	0
<i>donatio</i> 'adománylevél'	0	2
<i>casa</i> 'ház'	2	0
<i>anima</i> 'lélek'	0	2
<i>villa</i> 'falusi lakhely'	1	1
<i>dominatio</i> 'hatalom'	0	2
<i>hoba</i> 'tanya'	1	1
<i>contradictio</i> 'visszautasítás'	0	1
<i>Kalendae</i> 'a hónap első napja'	0	1
<i>manus</i> 'birtoklás'	0	1
<i>voluntas</i> 'akarat'	0	1
<i>uxor</i> 'feleség'	0	1
<i>facultas</i> 'készlet'	1	0
<i>appendix</i> 'toldalék'	1	0
<i>friscinga</i> 'szopós malac/bárány'	0	1
<i>libra</i> 'egy súlymérték'	0	1

<i>reditio</i> 'visszaszolgáltatás'	1	0
<i>uncia</i> 'pénzegység'	1	0
Összesen	29	61

A nőnemű főnevek esete, ahogyan azt a 3. táblázat mutatja, több szempontból is figyelemre méltó. Először is, ezeket a főneveket gyakrabban sorolták be hibás genuszba, mint a hímnemű főneveket, de ritkábban, mint a semlegesneműeket ($n = 90$, $n = 69$, $n = 137$). Másodszer, ezek között a főnevek között sokkal nagyobb változatosság figyelhető meg: míg a másik két nemben csak 17 főnév mutatott hibákat, itt 27 különböző főnevet érintettek a változások. Harmadszor, a leggyakoribb hibás nőnemű főnevek nem mutatnak egyértelmű átsorolást: változóan sorolták őket a hímnemhez vagy a semlegesnemhez. Ez nem meglepő, hiszen a legtöbbjük az első deklinációba tartozik, amelynek alakjai jelentősen különböznek a legtöbb hímnemű vagy semlegesnemű főnévtől. E hibák többsége valószínűleg soha nem vezetett e főnevek teljes átsorolásához, inkább általános bizonytalanságot tükröztek az egyeztetésben.

Ugyanakkor egy nőnemű főnév különösen figyelemre méltó fejleményeket mutat, és utalhat arra is, hogy a *genus alternans* létezett vagy megjelent a Sankt Gallen-i dokumentumok nyelvhasználatában. Vegyük például a következő esetet: *ipsas res [...] ad nulum umquam hominem veniant | comutata vel vindita aut data* (= *ipsae res [...] ad nullum umquam hominem veniant commutatae vel venditae aut datae* 'ezek a tulajdonok ... senki másához ne kerüljenek, sem csere, sem adásvétel, sem adományozás révén', LLDB-168504, LLDB-168505, LLDB-168506; ChLA I, 68, 16). Itt a semlegesnemű *comutata* 'cserélve', *vindita* 'eladva' és *data* 'adományozva' alakok a nőnemű (*ipsas*) *res*-szel vannak egyeztetve. Ez természetesen ellentét az azzal, amit egy par excellence *genus alternans* példától várunk, ahol a nőnemű egyeztetés egy korábban semlegesnemű főnév többes számához kapcsolódik (Loporcaro 2018: 227–228). Mégis összefügghet ez az adat a *genus alternans*-szal, mivel az itt tapasztalt egyeztetés is annak a jelenségnek az eredménye, hogy a többes számú *-a* végződés szorosan kapcsolódhatott a nőnemhez a beszélők tudatában. Ez a feltétel különösen fontos volt a *genus alternans* kialakulásában (Loporcaro 2018: 226). Az azonban gyengíti ezt a kapcsolatot, hogy egyes számban hímnemű és semlegesnemű hibák is előfordulnak. Például: *res admeliorata [...] | revocare debetur [...] perpetualiter possidendum* (= *res meliorata [...] | revocare debetur [...] perpetualiter possidenda* 'a tulajdon jobbitott állapotban ... legyen visszaszolgáltatva ..., hogy birtokolják az örökkévalóságig' LLDB-173389; ChLA I, 76, 11–12) és *rem nostram, quod* (= *rem nostram, quae* 'a mi tulajdonunkat, amely' ChLA II, 143, 3). Az első esetben a hibás egyeztetés meglehetősen távol fordul elő az egyeztetést irányító tagtól, a másodikban az egyeztetett tag egy vonatkozó névmás, amely pedig nyelvtanilag áll távol

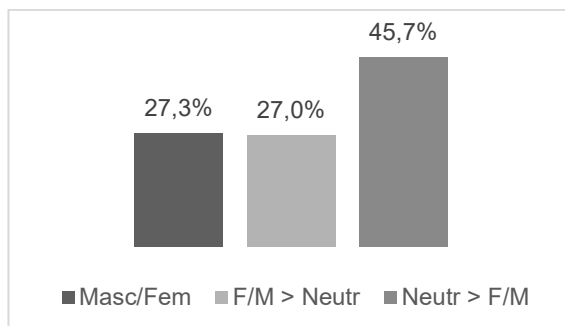
a főnévtől (Corbett 1991: 225–241). Mindkét esetben találunk olyan egyeztetett tagot is, amely a standard nőnemű egyeztetést mutatja a főnévvel. Ugyanez igaz a többes számbeli adatra is, ahol a semlegesnemű alak predikatív pozícióban fordul elő, de attributív pozícióban nem. Ezzel szemben hímnemű alakot találunk attributív pozícióban az alábbi esetben: *omnia [...] te meo re [...] trado* (= *omnia [...] de mea re [...] trado* = *omnia [...] meae rei [...] trado* 'minden ... tulajdonomat ... átruházom' LLDB-173850; ChLA II, 134, 5). Ezek és a főnév gyűjtő jelentése alapján nem zárható ki, hogy a *res* 'tulajdon' átsorolódott a genus alternansba. A többi nőnemű főnév azonban nem szolgáltat további bizonyítékot a genus alternans kialakulására.

Összességében nem figyelhető meg meggyőző bizonyíték a genus alternans használatára. A legtöbb esetben a hibák értelmezése kétértelmű, vagy más fejleményekre utal. A legközelebbi példát a semlegesnemű *mancipium* 'jobbágy' adja, amely többes számban főként nőnemmű, egyes számban hímnemmű keveredett. Ezen kívül a hímnemű *ager* 'szántóföld' is érdekes példa, mivel csak többes számban mutat semlegesnemű egyeztetést, és a komparatív adatok is megerősítik, hogy a genus alternans kialakulásának bizonyítékaként értelmezhető ez a főnév.

3. Kvantitatív elemzés

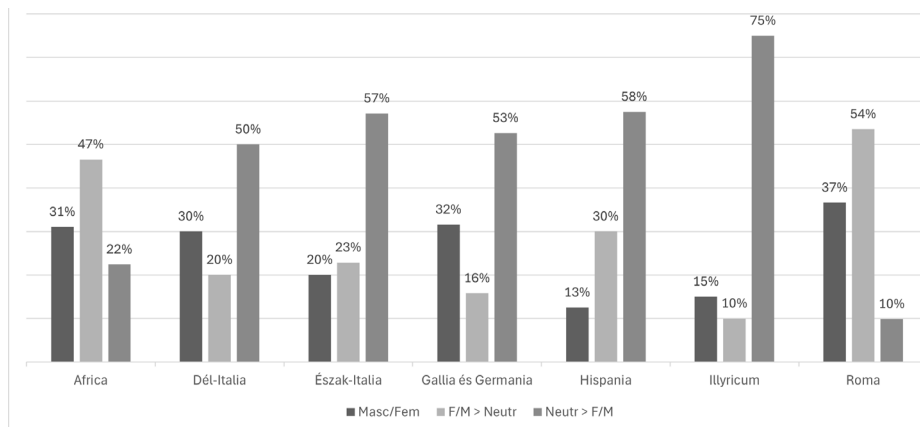
A vulgáris latin nyelvtani hibákon alapuló kvantitatív vizsgálata Herman (1990) munkájáig vezethető vissza. Az ő megközelítését azóta számos kutató finomította, így például Adamik (2012) és Papini (2022). Eredményeik alapján megbízhatóan használhatók a különféle nyelvtani hibák arányai arra, hogy egyes régiók nyelvi hasonlóságait jellemezzük, illetve hogy ennek révén nyelvi változásokat írjunk le. Ezzel a módszerrel vizsgálhatóak a feliratos anyagon található genuszkeverések is (Szlovicsák 2022, 2023).

A feliratos anyag segítségével kapott eredmények között kimutatható volt a hasonlóság bizonyos területek között, például Róma és Italia, illetve Hispania és Gallia között (Szlovicsák 2022: 432). Jelen tanulmány lehetőséget kínál annak megvizsgálására, hogy a Sankt Gallen-i oklevelek genuszkeveréseinek eloszlása mutat-e hasonlóságot a 700 előtt készült feliratok hibáinak eloszlásával.

1. ábra: Genuszkverések Sankt Gallen környékén

Az 1. ábra a Sankt Gallen környékéről származó oklevelek genuszkveréseinek egymáshoz viszonyított arányát mutatja. Ennek alapján nyilvánvaló, hogy a semlegesnem bizonytalan állapotban volt, és az írnokoknak ezzel a genuszal akadt a legtöbb problémájuk. Az LLDB-kódok csoportosítása itt a nem hiperkorrekt olvasatot követi (Szlovicsák 2023). Ez azt tükrözi, hogy azokat a hibákat, ahol az írnokok nem semlegesnemű főnevet használnak semlegesnemüként (*F/M > Neutr*), a semlegesnem stabilitásának kézzelfogható bizonyítékaiként kell kezelni, nem pedig egyszerű hiperkorrekt jelenségként, amely e genusz megszűnésére utalna. A semlegesnem mindezek figyelembevételével is meglehetősen instabil maradt, és az esetleges megmaradásra utaló hibák igencsak ritkák. Az itt látható eloszlást szem előtt tartva összevethetjük az okleveleken látott arányokat a Kr. u. 301 és 700 között írt feliratok hibáinak eloszlásával.¹⁹

2. ábra: A genuszkverések eloszlásának területi különbségei (Kr. u. 301–700)

¹⁹ Az ezen a diagramon felhasznált adatokat az LLDB adatbázisból nyertem ki Szlovicsák (2023) eredményei alapján.

A feliratos genuszkeverések 2. ábrán látható eloszlásából kitűnik, hogy a Sankt Gallen-i oklevelek hibáinak eloszlása leginkább Italia északi és déli provinciáihoz hasonló. Emellett Gallia és Germania mutat némi hasonlóságot az okleveles adatokkal, de ez a párhuzam kevésbé egyértelmű. Az első hasonlóság nem meglepő, hiszen szoros kapcsolat állt fenn Raetia és Italia északi provinciái között. Gallia és Germania is hasonló lehetett, de a feliratos adatok alacsony száma miatt ez kevésbé bizonyítható.²⁰

Szlovicsák (2023: 587) statisztikai módszerekkel is megerősítette a két régió közötti hasonlóságot. Ezekre az eredményekre építve nem elhanyagolható a Sankt Gallen-i oklevelek hibamegoszlásának hasonlósága a két másik terület eloszlásával. Ez rámutat a különböző hibaforrások közötti potenciális folytonosságra és hasonlóságra. Fontos kiemelni, hogy ezek potenciális hasonlóságok, és elsődlegesen azt engedik megfigyelni, hogy az egyes genuszok hasonló arányban változtak, de nem teszik teljesen egyértelművé az egyes területek kapcsolatát.

A fentiekkel összevetve az egyes forrásokban előforduló hibás főnevek elemzése és összehasonlítása kevésbé tűnik gyümölcsözőnek, mivel a feliratok és az oklevelek nem ugyanazokat a formuláris kifejezéseket használják. Ezért a hibamegoszlás hasonlósága jobb mérőszám a különböző források közötti folytonosságra, és ez segít összekapcsolni az LLDB adatbázis által lefedett eltérő forrásokat. A hibás főnevek közvetlen összehasonlítása egy, a jövőben még megvizsgálható kérdés, ami akár váratlan eredményekhez is vezethet.

4. Következtetések

A ChLA oklevelei igen hasznos forrásnak bizonyulnak a nyelvészeti kutatások számára. A genuszkeverések esetében számos olyan fejleményt sikerült megfigyelni, amelyek a későbbi újlatin nyelvekben is megjelentek. Sok közülük összhangban van más nyelvészek megállapításaival, de akadnak eltérő fejlemények is.

A kora középkori latin oklevelek genuszrendszerével kapcsolatban a fő kérdés az, hogy kimutatható-e bennük *genus alternans* kialakulása vagy használata. Lopporcaro (2018) eredményeire építve megvizsgáltam az LLDB-ben hozzáférhető adatokat az ennek a genusznak a kialakulására utaló hibák szempontjából. Ennek alapján nyilvánvalóvá vált, hogy ezen a területen az oklevelek nem szolgálnak meggyőző bizonyítékokkal ennek az új nyelvtani nemnek a létezésére. Számos példa volt kétséges vagy más tényezőkkel magyarázható. Ugyanakkor voltak olyan főnevek, amelyek ebbe a genusba sorolódhattak: például a *mancipium* 'jobbágy' olyan egyeztetési mintázatot mutatott, amely összhangban volt a *genus alternans*-sal, bár egyes ettől elütő hibák jelenléte megnehezíti az eredmények értelmezését. Ezen túlmenően voltak olyan figyelemre méltó főnevek is, amelyek

²⁰ A 2. diagram 19 hibát tartalmaz Gallia és Germania területéről, míg 35 hibát Észak-Itáliából.

nem semlegesneműek voltak a klasszikus latinban, így például *ager* 'szántóföld' és *locus* 'hely'. Mindezek a megfigyelések azt jelezhetik, hogy a *genus alternans* nem kifejezetten gyorsan fejlődött ki ezen a területen, mivel a 8. században még nem volt egyértelműen kimutatható. Ez eltér a Toszkánában ugyanebben az időben megfigyelhető bizonyítékoktól (Loporcaro 2018: 228). A kérdés további vizsgálata a jövő kutatásának egyik fő feladata.

A ChLA okleveleinek genuszhasználata érdekes esetnek tűnik. Ez a jövőben további bizonyítékot nyújthat a semlegesnem átalakulására. Jelen tanulmány célja e folyamat előzetes feltárása és azoknak a főbb területeknek a bemutatása volt, amelyek alaposabb vizsgálatot igényelnek a jövőben. Ezt sikerült megvalósítani, és számos releváns kérdést sikerült felvetni a későbbi kutatások számára.

Források

- ChLA I: Bruckner, Albert – Marichal, Robert (eds) (1954), *Chartae Latinae Antiquiores*. Facsimile edition of the Latin charters prior to the ninth century. Part I. Switzerland: Basle – St. Gall. Urs Graf Verlag, Olten – Lausanne.
- ChLA II: Bruckner, Albert – Marichal, Robert (eds) (1956), *Chartae Latinae Antiquiores*. Facsimile edition of the Latin charters prior to the ninth century. Part II. Switzerland: St. Gall – Zürich. Urs Graf Verlag, Olten – Lausanne.
- LLDB Adatbázis: Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisa. Budapest. <http://lldb.elte.hu/> (Utolsó elérés: 2025. szeptember 25).
- TLL: *Thesaurus linguae Latinae* (1900–), Teubner, később De Gruyter, Leipzig, később Berlin.

Irodalom

- Adamik, Béla (2012), In search of the regional diversification of Latin: Some methodological considerations in employing the inscriptional evidence. In: Biville, Frédérique – Lhommé, Marie-Karine – Vallat, Daniel (eds), *Latin vulgaire – latin tardif IX*. Actes du IXe colloque international sur le latin vulgaire et tardif, Lyon 2–6 septembre 2009. MOM Éditions. Maison de l'Orient et de la Méditerranée Jean Pouilloux, Lyon. 123–139.
- Corbett, Greville G. (1991), *Gender*. Cambridge University Press, Cambridge.
doi:10.1017/CBO9781139166119
- Gallagher, Robert – Roberts, Edward – Tinti, Francesca (eds) (2021), *The languages of early medieval charters: Latin, Germanic vernaculars, and the written word*. Brill, Leiden – Boston.
- Haubrichs, Wolfgang (2021), The multilingualism of the Early Middle Ages: Evidence from peripheral regions of the Regnum orientalium Francorum. In: Gallagher et al. (eds) 2021: 68–116.
- Herman, József (1990), *Du latin aux langues romanes*. Études de linguistique historique, réunies par Sándor Kiss. Niemeyer, Tübingen.
- Herman József (2003), *Vulgáris latin. Az újlatin nyelvek kialakulásának útja*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

- Korkiakangas, Timo (2018), Spoken Latin behind written texts: Formulaicity and salience in medieval documentary texts. *Diachronica* 35: 429–449.
- Korkiakangas, Timo (2024), A linguist's viewpoint: formulaic language as a challenge for historical linguistics. Republic, Amsterdam. doi:10.5281/ZENODO.10461847
- Loporcaro, Michele (2018), *Gender from Latin to Romance: history, geography, typology*. Oxford University Press, Oxford.
- Loporcaro, Michele – Faraoni, Vincenzo – Gardani, Francesco (2014), The third gender of Old Italian. *Diachronica* 31: 1–22. doi:10.1075/dia.31.1.01gar
- Loporcaro, Michele – Paciaroni, Tania (2011), Four-gender systems in Indo-European. *Folia Linguistica* 45: 389–433. doi:10.1515/flin.2011.015
- Maiden, Martin (2016), The Romanian alternating gender in diachrony and synchrony. *Folia Linguistica* 37: 111–144. doi:10.1515/flin-2016-0004.
- Pálfi Dorottya (2023), Demonstratives in the charters of St. Gall. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 63: 525–559. doi:10.1556/068.2024.00125
- Papini, Alessandro (2022), *Ipsa Latinitas et regionibus cotidie mutetur et tempore: some methodological considerations on the use of Herman's quantitative method*. *Listy Filologicke* 145: 343–378.
- Szlovicsák, Béla (2022), Preliminary examination of the Latin neuter on inscriptions. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 62: 419–434. doi:10.1556/068.2023.00078
- Szlovicsák, Béla (2023), Gender confusions and other linguistic changes: A provisional description of Vulgar Latin phenomena. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 63: 575–594. doi:10.1556/068.2024.00123
- Väänänen, Veikko (1981), *Introduction au latin vulgaire*. Klincksieck, Paris.
- Wang, Ziven (2023), *Pérdida del género neutro del latín al hispanorromance altomedieval: una reconstrucción panrománica*. Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- Zeller, Bernhard (2021), Language, formulae, and Carolingian reforms: The case of the Alemannic charters from St Gall. In: Gallagher et al. (eds) 2021: 154–187.